

AKLIHEGY HELYNEVEI

A kárpátaljai Aklihegy (Klinove Hora) egykor Aklihoz tartozott, szőlővel beültetett hegyoldal, de az idők folyamán kis faluvá fejlődött ki. Népi neve a *Hegy*. A község neve két tagból áll: az *Akli* előtag „a magyar *akol* 'karám, ól' fn-vel, illetőleg annak *-i* képzős származékával azonos” – írja KISS LAJOS (FNESz.⁴); az utótagja földrajzi köznévv. Az 1903-as helységnévtár adatai közt Akli kapcsán a következő érdekes feljegyzést találtam: „hozzá tartozik valamely külterületi lakothely Bányásztanya” (MKOH 1903: 343). Nem kizárt, hogy ez éppen Aklihegyre utal, mivel itt is folyt kőkitermelés, a szomszédos Újaklihoz hasonlóan. Aklihegy földterülete, akárcsak a többi kárpátaljai községek térsége privatizáció következtében lassan a lakosság magántulajdonába kerül. Így gazdálkodással próbálják megteremteni a mindennapi élethez szükségessé. Aklihegyet különösen szép táj öleli körbe, lakossága szétszórtan él a dombos helyeken. A település határa dombos, erdővel övezett térség, amelynek csak a déli részén található némi síknak nevezhető szántóföld. Közigazgatásilag a község Nevetlenfaluhoz tartozik.

Lakossága magyar, amely el van dugva a hegyoldalban, így a nép erősen megőrizte a sajátos táji ízt, amely sok más mellett a névadásban is megmutatkozik. Lakosságának alakulásáról egy kárpátaljai kiadványban a következő kimutatást találtam (BOTLIK–DUPKA 1993: 143): „1940-ben 819, 1989-ben 662, ebből magyar 654; 1991-ben 616, ebből magyar 606.” A 2002-es népszámlálás adatai szerint körülbelül 611 fő. Vallási szempontból vegyes a lakosság, található itt római, görög katolikus és református családok egyaránt. Kárpátalján Aklihegy eldugottsága ellenére ökumenikus templomáról ismert, amely 1995-re készült el. Az 1950-es évektől magyar nyelvű általános iskola működik a községben.

A továbbiakban *-gal jelölöm a történeti névanyagot. Legjobb adatközlőim voltak: Bázán Sándor, 1957, községi postás; Ferenci Jolán, 1933, 3 osztály, nyugdíjas; Ferenci Sándor, 1956, középiskola, munkanélküli üzemmérnök; Pénzes János, 1924, középiskola, brigádvezető, nyugdíjas.

A) Belterület

I. Utcanevek. Aklihegyen öt utcanév van: *Béke utca*, *Csolnoki utca*, *Micsurin utca*, *Petőfi utca*, *Zöld utca*. Természetesen ennél jóval több utcája van a községnek, de a lakosság szétszórtsága miatt – néhol egy-egy utcában egy-két ház található –, több út nevét összevonták. Több útvonalnak van azonos neve, például: a *Béke utca* név több útszakasz megjelölésére szolgál. A névadásban a következő motivációk tűnnek ki: 1. Helyi személynévi eredetű: *Csolnoki utca*. 2. Magyar költő, író személynevéből alakult utcanév: *Petőfi utca*. 3. Elvont fogalomból alakult utcanév: *Béke utca*. 4. Természettel kapcsolatos utcanév: *Zöld utca*. 5. Egyéb: *Micsurin utca*. Majdnem mindegyik névnél megfigyelhető a népi név megléte is, amely szemléletesebb, találhatóbb – és még sorolhatnám –, mint a hivatalos névadási termék. Valamilyen motiváció – a népi név kapcsán – mindig van a név és az objektum közt, azaz LŐRINCZE LAJOS szavaival: „...a név ad jelleget a »táj«-nak.” (LŐRINCZE 1967: 3–24). Például *Temető utca*: 'a Temető mellett elhaladó útszakasz'.

II. Utcarész-nevek. Az utcaneveknek egy jellemző csoportja figyelhető meg Akl-hegyen, melyekben a tájékozódás alapjául a *-sor* földrajzi köznévv szolgál a népi nevekben. A névadásban különféle szemléletek ötvöződnek: 1. Személynévi eredetű utcarész-név: *Ferenci-sor, Szántó-sor, Gacs-sor, Huszti-sor*. 2. Viszonyítást kifejező utcarész-nevek: *Alsó-sor, Középsősor, Felső-sor*. 3. Korára utaló utcarész-név: *Újsor*. 4. Egyéb: *Oncsa-sor*.

III. Építménynevek. 1. Középületek nevei: *Óvoda, Rendelő, Parókia, Templom, Harangláb, Iskola, Bolt, *Iskola, *Könyvtár*; egykori tulajdonosokról elnevezett középületek nevei: *Ladányi háza, *Szép úré*; közösségi célú területek: *Temető*; egyedi terület: *Kistemető*. 2. Gazdasági célú építmények nevei: *Pince (*Biki Ákos pincéje), Pince (*Macsik pincéje)*; birtoklási viszonyt kifejező gazdasági építménynevek: **Biki Ákos pincéje, *Macsik pincéje*. 3. Jellegzetességéről elnevezett építmények: **Tornyosház, *Sárgaház*. 4. Egyéb építménynevek: *Emlékmű*. 5. Bányanév: *Kisbánya ~ Oroszi bányája*.

IV. Birtoklást kifejező helynevek: *Bagó dombja, Kovács völgye, Gubás völgye ~ Gubásé, Huszti völgye, Kóré dombja, Oroszi bányája*.

B) Külterület. A külterületi nevek osztályozásánál KÁLMÁN BÉLA klasszikus felosztását követve próbáltam a név és a táj kapcsolatát megvilágítani (KÁLMÁN 1969: 162–5). A három nagy csoport: természeti-, mesterséges- és eseménynevek. Utóbbira utaló földrajzi nevet nem találtam gyűjtésem során.

I. Természeti nevek

1. A földfelszíni alakulatok nagysága, mérete szerinti megkülönböztetés: *Nagykő*.
2. Külső formájuk szerint: *Kerekdomb, Gorongy*.
3. Helyzet, fekvés szerint (helyzetviszonyító nevek): *Látódomb, Hegyalja, Domboldal*.
4. Természeti viszonyok szerint elnevezett tájrészek: Növényzetéről: *Moldovánkás, Szilvás, Borostyánkő, Gyümölcsös ~ Almás, Diós, Gesztenyés, Ecetkés, Gyöngyér*. A talaj minőségéről: *Dobogókő*. Színéről: **Feketeéger*. Egyéb: *Macskahát, Drenázs, Kövespatak*.

II. Műveltségi nevek

1. Pásztorokodással és állattenyésztéssel kapcsolatos nevek: *Legelő, *Csikóskert*.
2. Halászzattal, vadászattal kapcsolatos nevek: –
3. Földműveléssel kapcsolatos nevek: *Héthejtár*.
4. Erdőirtással kapcsolatos nevek: *Terasz*. Erdők nevei: *Kiserdő, Üzemterves, Erdő*. Az erdőrészt tulajdonosára utaló nevek: **Szabó Károly erdeje, *Kolhoz erdeje*.
5. Bányászattal kapcsolatosak: *Kőbánya, Bányatető, Kisbánya ~ Oroszi bányája*.
6. Építménynevek: Kisebb építmények neve: *Kereszt*. Létesítménynevek: **Zásztáva, Viskó ~ Kulipintyó*. Hídnevek: **Hodos hídja, *Királypalló*. Utak nevei: **Kabala út*. Gazdasági épületek: **Csirkefarm*. Elkerített helyek: *Határ, Kapu*. Egykori társadalmi berendezkedésre utaló név: **Vár*. Egyedi terület: *Kistemető*.
7. Birtoklástörténeti nevek: *Hutcelé, Csolnoki dombja*. (Itt érdekességként megemlíteném, hogy a tulajdonosi viszony a névadás egyéb területeire is kihat. Ebben az esetben az Akl-hegyen is honos cseresznyefajtát – a csolnoki cseresznyét – az egykori gazda

(család)nevével hozták kapcsolatba, mivel ő honosította meg ezt a Paládról hozott fajtát a községben. Ez volt (és a mai napig is) a legkorábban termő cseresznye a községben, így szolgált alapul a gyümölcs megnevezésénél is a *Csolnoki* személynév (az utca- és dűlőnév mellett). Mind a mai napig ezen a néven emlegetik ezt a fajtát a település lakosai.) *Drácsé, Hadadié, Gyulaihegy, Fogarasi dombja*.

Több dűlőnév szerepel már PESTY FRIGYES kézíratos helységnévtárában és SZABÓ ISTVÁN „Ugocsa vármegye” című kiadványában is, azonban ezek nem Aklihegy kapcsán vannak megemlítve, hanem Akli és Gyula anyagánál. Ez a település koráról („fiatalságról”) árulkodik, mivel ezekben a kiadványokban nem szerepel a település története, viszont már néhány, csak Aklihegyen – ma is – használatos helynév található bennük.

A személynévből alakult földrajzi nevek rendszerezésénél SZABÓ T. ATTILA besorolását vettem alapul (SZABÓ T. 1940). A személynévi eredetű helyneveknek három nagy csoportját elkülönítve: 1. Pusztá alanyesetben álló személynévi eredetű nevek; 2. Jelzőkkel és képzőkkel ellátott pusztá személynévekből alakultak; 3. Köznevekkel jelzős viszonyban álló személynévekből alakult földrajzi nevek.

1. **Pusztá alanyesetben álló személynévi eredetű helynevet** nem találtam gyűjtésem során, habár SZABÓ ISTVÁN könyvében a *Gyöngyér* nevet személynévi eredetűnek titulálja (1690 Gyöngier [1567személynév]; 1703: Gyengyer), amelyre ma nem emlékeznek (SZABÓ 1937: 275).

2. **Jelzőkkel ellátott személynévek.** Vezetéknév + -é birtokjel: *Drácsé, Hadadié, Gubásé*. Vezetéknév + megszólítás + -é: **Szép úré*.

3. **Személynévek jelzős összetételű helynevekben.** a) Személynévek minősítő jelzős összetételekben: Vezetéknév + köznév: *Husztli-sor, Gacs-sor, Szántó-sor, Ferencis-sor*. b) Birtokos jelzős összetételek: Vezetéknév + köznév + E/3. birt. szjel.: *Csolnoki dombja, Husztli völgye, Fogarasi dombja, Kovács völgye, Kóré dombja, Oroszi bányája, Bagó dombja, Ladányi háza, *Macsik pincéje, *Tankóci forrása, *Macsik forrása, *Ladányi forrása, *Gubás kútja*. Vezetéknév + keresztnév + köznév + E/3. birt. szjel.: *Kis János forrása, *Biki Ákos pincéje, *Szabó Károly erdeje*. Kereszt- vagy vezetéknév + -né asszonynévképző + köznév + E/3. birt. szjel.: **Románné forrása*.

Víznevek. Két pataknev található a községben, ebből az *On-patak* még ma is csörgedezik. Az *On-patak* földrajzi név jelentése 'a vizet ontó patak' – adatközlőim szerint. PESTYNÉL még *Ónpataka* alakban szerepel (Gyula községnél). A másik a *Köves-patak*, amely egy egészen nagy terjedelmű szántóföld megnevezésére szolgál ma. Adatközlőim nem emlékeznek arra, hogy itt patak folyt volna, neve mégis erről árulkodik. Akliegyen a víznevek terén nem a *kanális* köznév található nagy számban, hanem a *forrás*-ok, ami a vidék dímbes-dombos voltával függ össze.

Négy, egymástól jól elkülöníthető motiváció vehető ki a források neveiben. 1. Tulajdonoságukra utaló nevek: **Tankóci forrása ~ Forrás, *Macsik forrása (Kút), *Ladányi forrása ~ Forrás, *Románné forrása ~ Forrás, Kis János forrása*. Megfigyelhető, hogy az idők során több esetben is csak a földrajzi köznév maradt meg helynévként; ennek oka az adott tulajdonosi viszony megszakadásával magyarázható. De az is előfordul, hogy mindkét alakot felváltva használják. 2. Színéről elnevezett forrás: *Sárga forrás*. 3. Jellegzetességéről kapta nevét: **Doromboló forrás* 'a folyásakor doromboló hangot

. Jellegzetességéről kapta nevét: **Doromboló forrás* 'a folyásakor doromboló hangot kibocsátó forrás'. 4. Gyógyító tulajdonságára utal: *Csipás forrás* 'a fájós (csipás) szemet gyógyító forrás'. A község területén egy forrás szerepel puszta köznévi alakban (*Forrás*), amelynek nem homályosult el a valamilyen viszonyt kifejező elő-, illetve utótagja, mivel – adatközlőim szerint –nem is volt.

Végül meg kell említeni a kutak neveinek alakulását; némelyikük összefüggést mutat a forrásokkal. Például az egykori forrást az évek során valamilyen okból kúttá alakították át (**Macsik forrása ~ Kút*). Egy másik nem az előzőhöz hasonló átalakuláson ment át, hanem eredetileg is a kút szerepét töltötte be: **Gubás kútja* 'Gubás tulajdonában lévő kút'. Ennél is megfigyelhető egyfajta leegyszerűsödés azáltal, hogy a kút neve egy idő után motiválatlanná vált. Ma csupán a földrajzi köznévi szerepel megnevező funkcióban, habár az idősebb korosztály még ismeri és használja is néha az egykori alakot (*Kút*).

Az aklihegyi gyűjtés kapcsán szólnom kell az INCZEFI GÉZA által is elemzett **párhuzamos névadás** esetéről is. Megfigyelhető, hogy egyes objektumoknak olykor két elnevezése is ismeretes/használatos. INCZEFI szerint ezek az alakok egy nyelven belül, nem egyidejűleg s különböző szemlélet alapján jöttek létre, sok esetben „A párhuzamos nevek a birtoklásban beállott változás folytán keletkeztek.” (I. KASZÁS 1974: 17–23). Például: *Kisbánya ~ Oroszi bányája*, *Temető utca ~ Középsősor*, *Tölgyfa utca ~ Alsósor*, *Látódomb ~ Hutcelé* stb. – mind ugyanazon hely más szemléletű elnevezései.

A névanyaggal felszínre került egy kis elkülönülő rész, a **lokálizálhatatlan helynevek** csoportja. Több ilyen földrajzi nevet találtam, amelyek lokalizálhatatlansága azzal magyarázható, hogy az idő folyamán ezek az országhatáron túlra estek. Ezzel szemben idősebb adatközlőim oly természetesen használták elbeszélésük során, mintha ma is köztük mozognának. A következő nevek fordultak elő: Településnév: *Tamásváralja*. Tanyanév: *Kürtöstanya*. Létesítmény: *Pikét*. Dűlőnév: *Halmi-sűrű*, *Szarvaskő* – talán mindközül ez a legérdekesebb helynév ('szakadékba torkolló kő, amelybe vélhetően egy szarvas esett bele'). Víznev: *Hodos*, *Turci-patak*, *Suhó*.

Az aklihegyi helynevek rendszerezése után a következő **következtetésekre** jutottam. Az utcanévek körében a természetes és mesterséges úton keletkezett alakok egyaránt jelen vannak. A népi nevek túlsúlyban vannak a hivatalosokkal szemben, mivel keletkezésükben az játszott szerepet, hogy az ember tájékozódni akart a természetben. Megfigyelhető ez az ún. utcarész-nevekben (*Ferenci-sor*, *Újsor* stb.) A külterületi névanyag igen színes képet mutat. A műveltségi nevek közt halászatra-vadászatra utaló helyneveket nem találtam. Változatos a személynévi eredetű helynevek sora, megtalálható a jelekkel ellátott és a jelzős összetételű földrajzi nevek csoportja is. Ha SZABÓ ISTVÁN feljegyzését elfogadjuk, miszerint a *Gyöngyér* név egykor személynévet takart, akkor a SZABÓ T. ATTILA-féle három nagy csoport is kirajzolódik. A községben a vízneveknél a két pataknev mellett a forrásnevek jellegzetesek, névadási módjuk különféle.

A földrajzi névanyag változatos képet mutat, amely a község eldugottságával magyarázható, mivel kissé „el van zárva a domboldal a külvilágtól”. Így megőrződött a névadás terén számos sajátosság. Gyűjtésemből látható, hogy a neveknek egy csoportja hajlamos az elhomályosulásra. Leggyakoribb kihalási tendenciát a birtokos személy nevével alakult földrajzi nevek mutatják. Az ukrajnai privatizáció a földrajzi nevek vál-

tozásához járul hozzá, új tulajdonos veszi birtokba az adott térséget/objektumot, egyes területeket összevonnak, másokat felosztanak apróbb részekre. Ez számos új megnevezés kialakulásához vezet, melyek felgyűjtése halaszthatatlan, mivel hozzátartoznak a térség helynévanyagának egészéhez.

A helynevek használata, ismertségi foka viszonylagos, ember és táj kapcsolatának intenzitásából adódik, mivel egyetlen adatközlő sem ismeri teljesen a település határát. Az idősebb korosztály többé-kevésbé ismeri a faluja határát. A középkorúaknál gyakran tapasztaltam, hogy ismeri az adott terület megnevezését, de nem tudja behatárolni. Ezzel szemben a fiatalok csak a jellegzetesebb/közismert dűlőneveket ismerik, néha csak halomásból.

Irodalom:

- BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY 1993. *Magyarlakta települések Kápátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- FNESZ.⁴ = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1969. *A nevek világa*. Budapest.
- KASZÁS JÓZSEF 1974. Párhuzamos és többszörös névadás Alsólendva és környéke földrajzi neveiben. In: *A hungarológiai intézet tudományos közleményei* 6. március.
- LŐRINCZE LAJOS. Földrajzineveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
- MKOH 1903 = *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára 1902*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- PESTY FRIGYES kéziratos helynévgyűjtése 1864. Ugocsa megye. OSZK, Mikrofilmtár.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1940. A személynevek helyneveinkben. In: *Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből*. Szerk. CSÜRY BÁLINT. Debrecen.

KOCÁN BÉLA

KECSKEMÉT ELSŐ HIVATALOS UTCANEVEI (A „HÁROM VÁROS” TÜKRÉBEN)¹

1. Utcanevek a török korban

„Rossz szomszédság török átok – tartja a közmondás. Nehéz lenne (ha nem lehetetlen) bebizonyítani, hogy e summás megállapításnak mennyi az igazságtartalma, de azt biztosan állíthatjuk, hogy az átok nem fogott a Duna–Tisza közének három jelentős településén. A három szomszédos város: Cegléd, Kőrös (a későbbi Nagykőrös) és Kecskemét sorsa évszázadokon keresztül összekapcsolódott a barátság, érdekszövetség, közös bíráskodás révén. Igen korán, már 1368-ban együtt említi őket egy határjárás eredményét

¹ Köszönet Péterné Fehér Máriának, Keményné Pintér Ilonának és Papp Imrénének, akik önzetlen munkájukkal hathatósan segítették kutatómunkámat.